

რუსეთ-ოსმალეთის ომი (1877-1878) და ქართული იდენტობა

ქეთევან მანია

თსუ, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა
და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი
ketevan.mania@tsu.ge

1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომმა მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა საქართველოს პოლიტიკური და გეოგრაფიული საზღვრების ტრანსფორმირების თვალსაზრისით. ამ მოვლენის შედეგად ხდება ოსმალეთის მიტაცებული ისტორიული ქართული მიწა-წყლის შემოერთება „რუსეთის საქართველოსთან“.

რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წლების ომის შედეგი ქართული იდენტობის ისტორიისათვის მნიშვნელოვანია არამარტო გარკვეული ისტორიული ტერიტორიების რეალურად შემოერთების თვალსაზრისით, არამედ ამ ფაქტმა ქართველი ერის კონცეპტუალიზაციაში შეიტანა მნიშვნელოვანი კორექტივები. უპირველესი კორექტივი შეეხო რელიგიას, როგორც იდენტობის მარკერს. როგორც ცნობილია, წინა პერიოდში კულტურულ იდენტობას ძირითადად განსაზღვრავდა რელიგია. *ქახთვედობის* გაგებაში მთავარი იყო მართლმადიდებლური ქრისტიანობა. ქართველობა უსათუოდ ასოცირდებოდა მართლმადიდებლობასთან. ახალ პერიოდში შეინიშნება დამოკიდებულების ცვლილება. ე. წ. „ოსმალის საქართველოს“ და „რუსეთის საქართველოს“ პოლიტიკური გაერთიანების შემდგომ, ქართული ინტელიგენციის წინაშე დაისვა ამოცანა კულტურულად ჰომოგენური გაეხადა ეს ნაწილები. აღნიშნულმა მოძრაობამ რელიგიისა და საერთო წარმომავლობის, როგორც იდენტობრივი მარკერების, გადაზრების საკითხი დასვა. ქრისტიანობა ქართველობის განუყოფელი ნაწილი იყო. მაგრამ ახალ ვითარებაში ის ვეღარ იქნებოდა მარკირების უმთავრესი საშუალება. ეთნიკურ ქართველთა მნიშვნელოვანი ნაწილი არ იყო მართლმადიდებელი ქრისტიანი, სხვა რელიგიაზე – ისლამზე – იყო მოქცეული. ამიტომ წამოიწია წინ *საეხთო ისგოხიამ*, როგორც იდენტობრივმა მარკერმა. ქართველმა ნაციონალისტებმა დაიწყეს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის რეპრეზენტაცია განუყოფლად საქართველოს დანარჩენი ნაწილების ისტორიისაგან (ჩხარტიშვილი, მანია 2013/2014: 109-117).

ამ პერიოდს არაერთი მკვლევარი შეეხო სხვადასხვა კუთხით. განსხვავებული მეთოდოლოგიური (ეთნოსიმბოლისტური) მიდგომით რუსეთ-ოსმალეთის ომი და მისი მნიშვნელობა ქართული იდენტობისათვის გაანალიზებული გვაქვს მ. ჩხარტიშვილთან თანაავტორობით გამოქვეყნებულ ადრინდელ ნაშრომში (საკითხის ანალიზი წარმოდგენილია *ივეჩიის* პუბლიკაციების საფუძველზე), სადაც აღვნიშნავდით ქართული ინტელიგენციის დამსახურებას ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით ახლადშემოერთებული ტერიტორიების ჰომოგენიზაციის თვალსაზრისით (ჩხარტიშვილი, მანია 2013/2014: 109-117). ამ მხრივ, ზაქარია ჭიჭინაძის წვლილი გაანალიზებული მაქვს ჩემს ადრინდელ ნაშრომში. ზ. ჭიჭინაძემ ურთულეს პერიოდში შემოიარა ახლად შემოერთებული ტერიტორია ქართული წიგნებით ხელში და დედანის სიყვარულს უძლიერებდა ქართველ მუსლიმებს (მანია 2015: 60-79).

რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წლების ომის შესახებ მასალები (დოკუმენტები, ხელშეკრულებები, ნოტები და დეკლარაციები) გამოქვეყნებულია რუსეთ-ოსმალეთის და საერთაშორისო ურთიერთობების ამსახველ სხვადასხვა გამოცემაში (ბუხაროვი 1878), (ტომკეევი 1910), (ბესკროვნი 1974), (ესაძე 1914), (იუზეფოვიჩი 2005: 72-73). საზავო ხელშეკრულებები და საყურადღებო მასალები გამოქვეყნებული და შესწავლილია ო. ჯანელიძის (ჯანელიძე 2011), მ. ვაჩნაძე, ვ. გურულის (ვაჩნაძე, გურული 2011), დ. ჭუმბურიძის (ჭუმბურიძე 2016), ვ. გურული, ლ. ჭიქიას (გურული 2017; 2018) (გურული, ჭიქია 2015) გამოკვლევებში. აღნიშნული

საკითხები განხილული აქვთ აგრეთვე, შ. ვანიშვილს (ვანიშვილი 1989), ს. კაკაბაძეს (კაკაბაძე 1997), მ. სვანიძეს (სვანიძე 2007), შ. მეგრელიძეს (მეგრელიძე 1963), ხ. ახვლედიანს (ახვლედიანი 1956), ა. ბენდიანაშვილს (ბენდიანაშვილი 1973: 439-454) და სხვებს.

მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს კავკასიაში მოგზაურების, გარემოს შესწავლისა და დაზვერვის მიზნით მივლენილი სამხედრო პირების ნაშრომებიც. მათ შორის, ალსანიშნავია გ. ყაზბეგის ჩრდილოეთ კავკასიასა და ოსმალეთში მოგზაურობის ჩანაწერები (ყაზბეგი 1888); (ყაზბეგი 1902).

ნაშრომში რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წლების ომის მნიშვნელობას ქართული იდენტობის ისტორიისათვის წარმოვადგენ განსხვავებული რაკურსით. რუსეთ-ოსმალეთის ომთან დაკავშირებით, ქართულ ბეჭდურ მედია-მასალების (*ივერია*, *ქრეობა*) მიხედვით ვაკრვინდები ქართველთა საზოგადოებრივ აღქმებს, ღირებულებებს; განვიხილავ რამ განაპირობა ომში საქართველოს ჩართულობა, იმპერიის შემადგენლობაში ყოფნამ თუ ქართველობა ომში მონაწილეობას აღიქვამდა ტერიტორიული იდენტობის შენარჩუნების გზად, ან ხომ არ იყო ქართველთა მონაწილეობა რუსეთთან რელიგიური ერთობით განპირობებული.

1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის გაშუქებას მედიაში საგანგებო ადგილი ეთმობა საერთაშორისო ვითარების ამსახველ სპეციალურ რუბრიკაში, რაც განპირობებული იყო იმ გარემოებით, რომ საქართველო ოსმალეთისა და რუსეთის საცილო ტერიტორიას წარმოადგენდა და პირდაპირ იყო ჩართული ამ კონფლიქტში. ამ მასალების მიხედვით თვალსაჩინოვდება საზოგადოებრივი აღქმებიც. ომისადმი ქართველი ხალხის დამოკიდებულების შესახებ საყურადღებო მოსაზრებები აქვს ნ. ბერძენიშვილს. მისი დასკვნით, ქართველმა ხალხმა, მიუხედავად იმისა, რომ ცარიზმი მისი მტერი იყო, რუსეთ-თურქეთის ომში ერთსულოვნად დაუჭირა მხარი რუსეთს, რადგან ესმოდა, რომ ომში რუსეთის გამარჯვება ხელს შეუწყობდა მისი საკუთარი სასიცოცხლო ეროვნული ინტერესების დაკმაყოფილებას (ბერძენიშვილი და სხვები 1958: 521). აღნიშული კონფლიქტის შესახებ ო. ჯანელიძე შენიშნავს, რომ ქართველი ხალხი რუსეთის იმპერიულ ორბიტაში მოქცევის შემდეგ, განსხვავებით ცარიზმის სხვა ომებისგან ირანთან თუ ოსმალეთთან დაწყებულ შეტაკებაში პირველად მონაწილეობდა ძალდაუტანებლად, საკუთარი ნებითა და სურვილით, ამასთან, იმის ღრმა შეგნებით, რომ ომს საქართველოს ტერიტორიული გამთლიანებისა და ისტორიული საზღვრების აღდგენისათვის დადებითი შედეგი მოჰყვებოდა (ჯანელიძე 2005: 90).

რუსეთ-ოსმალეთის 70-იანი წლების ომამდე, რუსეთი ასრულებს დასავლეთ საქართველოს სამთავროების შემოერთებას. იმპერიის ფარგლებში მოექცა სამეგრელო, აფხაზეთი, სვანეთი, რომლებიც მანამდე გარკვეული ავტონომიით სარგებლობდნენ. ამ ფაქტს ვერ ურიგდებოდა ადგილობრივი მოსახლეობა და არ ცხრებოდა გამოსვლები რუსული მმართველობის წინააღმდეგ. ხელისუფლებას საგანგებო ზომების მიღება დასჭირდა წესრიგის შესანარჩუნებლად. ასე, მაგალითად, 1876 წლის დეკემბერში აფხაზეთში არსებული მღელვარების ჩასაქრობად ხელისუფლებამ სპეციალური საჯარისო დაჯგუფება „სოხუმის რაზმი“ შექმნა (ტომკევეი 1909: 256). აფხაზეთში ანტირუსული განწყობის გაღვივებას ხელს უწყობდა ოსმალთა ხელისუფლება. აფხაზეთში ოსმალებს ჰყავდათ თავისი მომხრეები, მაგრამ მოსახლეობის უმეტესობას უარი განუცხადებია რუსების წინააღმდეგ გამოსვლაზე (დროება 1878: №156).

საქართველოს საზღვრების ცვლილება რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში მოხდა ყირიმის ომის შემდგომ, პარიზის ზავით. იმპერიული საზღვრების ცვლილებით, გურიის ნაწილი ოსმალეთის გავლენის ქვეშ მოექცა. მეტად მტკივნეული აღმოჩნდა მდინარე ჩოლოქით და აჭარა-გურიის ქედით ოსმალეთთან გავლებული საზღვარი. ამ პროცესის საზოგადოებრივი აღქმა თვალნათლივ ჩანს *ქრეობის* კორესპონდენციაში:

ჩვენ, გურულებს, მწარეთ გვაგონდება ის უბედური შემთხვევა, რომ ჩვენ დიდი ხანია მოვაკლდით ერთობას იმ გურულებთან, რომელნიც დღეს ოსმალეთის ქვეშევრდომნი არიან, და შეადგენენ აჭარის, ქობულეთის და ლაზისტანის მცხოვრებლებს. ეს მაზრები ერთ დროს თავისი მდებარეობითა, ბუნებითა, და სიმდიდრით საქართველოს საუკეთესო ადგილებად ითვლე-

ბოდნენ; მაგრამ დღეს ოსმალეთის მძვინვარებამ დაგვაშორეს ღვიძლი ძმები ერთმანეთს, მაშინ როდესაც ჩვენი ბედი, ქირი და ლხინი ერთად, ძმურად გვითარებია ათასი, ორი ათასი წლის განმავლობაში...

საოსმალე გურია ჩვენგან ამჟამად ისაზღვრების მდინარე ჩოლოქით და აჭარა-გურიის ქედით; ეს საზღვრები, თავისი სიდიდით კი არა, უფრო გარეგანი ძალ-დატანებით გამხდარან ჩვენი ისტორიულის კავშირის გამაუქმებელნი...

საოსმალე გურულებს... შეუცვლელად შეუნახავთ მამა-პაპური ენა, ჩვეულება და თვით ძველებური გურულების ხასიათი... ასე რომ თუ თქვენ გინდათ წარმოიდგინოთ, თუ რა იყო ორმოცი-სამოცი წლის წინათ და კიდევ წინ ჩვენი გურია, უნდა გადახედოთ დღევანდელი საოსმალე გურულების ცხოვრებასა... შეეცვალათ იმათ მხოლოდ სარწმუნოება – ერთი უმთავრესი მიზეზი – ისიც ძალ-დატანების გამო (დროება 1873: №9).

საუკუნეების განმავლობაში საქართველოს ისტორიული ნაწილი აჭარა, შავშეთი, ლაზისტანი, ოსმალეთის პროვინციებად იყო ქცეული და ცდილობდა აქაური მოსახლეობა გაეთათრებინა. მაგრამ „დროების“ კორესპონდენციის ავტორი ს. მესხი გაკვირვებული აღნიშნავს:

დახეთ ქართველ ტომის სიმტკიცეს, – სჯულის მეტი, იმათ არა შეუცვლიათ რა. სამშობლო ენა, ხალხის ხასიათი, ჩეულებანი, თითქმის ცრუ-მორწმუნეობაც და ცხოვრება ისევ ძველი, ქართველური აქვთ...

მთელ ოსმალეთს საქართველოს ხალხს ჯერ კიდევ ისევ ქართველი ხალხის ხასიათი აქვს, ქართველი ხალხის სული უდგია. სახე ნამდვილი ქართველისა აქვთ, ჩვეულება და ცხოვრება საქართველოსი; ხალხი, თუმცა დიდი ხანია გამაჰმადიანებული, მაგრამ ახლაც სასოებით დაიარებიან თურმე იქაურს ქართულ ეკლესიების ნანგრევებში და შესაწირავი მიაქვთ, იმათ ახსოვთ, რომ ერთ დროს საზოგადო ისტორიული ცხოვრებით გვიცხოვრნია, ერთს ბედსა და უბედობის ქვეშ ვყოფილვართ; ერთი მეფეები გვყოლია, ერთი მმართველობა და ერთი ენა, სარწმუნოება (დროება 1875: №76).

კორესპონდენციით დასტურდება, რომ ოსმალთა მცდელობა – ქართველთა ცნობიერებაში წაეშალათ ყოველივე ქართული, წარუმატებელი აღმოჩნდა. მათ ვერ შეძლეს ისტორიულ ქართველებში ეროვნული ცნობიერების წაშლა. მართალია, „ოსმალეთს ქართველობა“ იძულებული გახდა სარწმუნოება შეეცვალა, მაგრამ მტკიცედ შემოუნახავთ ეთნიკური, ენობრივი, „მართველობის“, რელიგიური ერთობის ხსოვნა.

ისტორიული ერთობის ნათელ მაგალითს წარმოადგენს ოსმალეთს საქართველოს ტოპონიმიკა და ადგილობრივი მოსახლეობის გვარ-სახელები, რომლებიც თავადვე მეტყველებენ მათ ქართულ წარმომავლობას (დროება 1875: №80; №81).

მარკირება ისტორიით ქართულ ერთობას ინკლიზიურ ხდიდა გამუსლიმებულ (ან სხვა ქრისტიანული კონფესიის აღმსარებელ) ქართველებთან მიმართებაში, ამავე დროს, ხელს უწყობდა მისი ტერიტორიალური ანუ სამოქალაქო მოდელის მიხედვით ჩამოყალიბებას, რომლისაკენ გზა მიდიოდა ერთობის საზიარო ისტორიული მახსოვრობით (ჩხარტიშვილი, მანია 2013/2014: 109-117).

ისტორიის საკითხებზე მსჯელობას ენიჭება უპირატესობა წერილების სერიაში ოსმალეთს საქართველო. ისტორიის საკითხებზე დისკურსით ეროვნული ერთობის ფორმირების პროცესში სტიმულირებას ახდენდა ისტორიულ ქართველთა თვითგამორკვევის თვალსაზრისით. ავტორი იმედს გამოთქვამდა, რომ რუსეთისათვის სასარგებლო შედეგებით დასრულდებოდა რუსეთ-ოსმალეთის ომი და რუსეთის წარმატების შედეგად საქართველო დაიბრუნებდა თავის ღვიძლ ნაწილს (ივერია 1877: №8). ოსმალეთს ქართველები იმედოვნებდნენ, „შეუერთდებითო ჩვენს დიდი ხნით განშორებულს თანამოძმეებსაო (!)“ „აქედან პოლიტიკურ გამჭრიახობას თუ არა იმას მაინც ნათლად ხედავთ, რომ მათ მაჰმადიანობას არ წარუხოცავს მათ გულში ნაციონალური გრძნობა“ (დროება 1877: №135).

ზემოთ მოხმობილი მაგალითები ნათლად მეტყველებს თუ რამდენად მკვიდრად ცოცხლობდა ქართველებში ისტორიული ფესვების ხსოვნა.

ოსმადოს საქართველოს ციკლის ერთ-ერთ წერილში, ავტორს სტატიის წერისას გამოუყენებია გ. ყაზბეგის აჭარაში მოგზაურობის ჩანაწერების ამსახველი ნაშრომი „სამი თვე ოსმალთა საქართველოში“, რომელშიც თვალსაჩინოაა წარმოდგენილი მოგზაურის აღფრთოვანება ნანახის და გაგონილის გამო, სოფელ გორჯომიდან დაშვებულს ბავშვების ქართულად გინება, მოესმა „თურმე ჩვენები ყოფილა, ჩვენები“ – აღნიშნავს აღფრთოვანებით მოგზაური იმ გარემოებას, რომ აჭარლები ერთმანეთს ქართულად ესაუბრებოდნენ და საქართველოს არსება არ გამქრალა (ივერია 1877: №15). საყურადღებოა ტერმინ „ჩვენების“ გამოყენება და კონტექსტი. როგორც ჩანს, ტერმინი ქართული ერთობის აღმნიშვნელად არის გამოყენებული. აქაც, ქართველობის შენარჩუნების უმთავრეს ფაქტორად დასახელებულია ნათესაობა და ერთად გატარებული პერიოდის შესახებ მახსოვრობის არსებობა (ჩხარტიშვილი, მანია 2013/2014: 109-117).

ოსმალების ზეგავლენით რელიგიური სურათი იცვლება აფხაზეთშიც: „სრულიად ამოიფხვრა ქრისტიანობა აფხაზეთში. მაგრამ ისეთი მაჰმადიანები კი შეიქნენ, რომ სრულებით არ ესმოდათ მაჰმადის სარწმუნოება: აღარც მაჰმადიანებში იყვნენ და აღარც ქრისტიანები“ (დროება 1875: №88).

ოსმალეთი მძლავრობდა სამცხე-საათაბაგოს ქართველებზეც: „მაგრამ დახეთ იმათ მამაცობას და თავის ენისა და რჯულის სიყვარულს, რომ იმათი გული არ გატეხილა, არ დაუვინწყებიათ არც თავიანთი ქართველობა და არც თავისუფლების სურვილი“ (დროება 1875: №115). სამცხე-საათაბაგოში „მრავალი ქართველი ზოგნი პატივისათვის თავისი ნებით, ზოგნი ოსმალების მძლავრობით მაჰმადიანდებოდნენ და ათაბაგს აღარ ემორჩილებოდნენ“. ათაბაგი მანუჩარ მეორე შეეწირა ამ ფაქტს. ბიძამისმა მოწამლა. ბიძამისი ოსმალების ერთგული აღმოჩნდა:

არც ერთ საქართველოს შვილს არ მიუცია მტერთათვის იმოდენა შემწეობა საქართველოს დასამხობად, როგორც ამ კაცს. ეს იყო მაჰმადის მოციქული, რომელმაც სამცხის ქართველობა მოაქცია იმის რჯულზე და შეუერთა ოსმალეთს. ამის მძლავრობისა გამო მრავალმა სამცხის თავადებმა მიიღეს მაჰმადის რჯული და იწყეს მიერიდგან თათრობა. რადგან აქაური ეპისკოპოსნი, მღვდელნი და მონასტრების წინამძღვარნი აღარ ემორჩილებოდნენ საქართველოს ქათალიკოსს, ამისათვის, რომ ოსმალებისაგან მიხვდენილ ცვლილებისა გამო, სამცხეს აღარა ვითარი კავშირი არა ჰქონდა საქართველოსთან, ამის გამო ოხრდებოდნენ ეკლესიამონასტერნი და მათ მაგიერ შენდებოდნენ მეჩეთები; რომელ ქართველებსაც არ უნდოდათ მაჰმადიანობის მიღება, ისინი მალავდნენ ხატებს, ჯვრებს, და წმინდა ნაწილებს და სახლდებოდნენ სამცხიდგან ქართლს, იმერეთს და კახეთში (დროება 1875: №116).

მ. ჯანაშვილი „ღვთის გამწყრალ კაცს“ უწოდებს სამცხის ათაბაგს (ფაშას) ბექა ჯაყელს (ოსმალურად საფარ-ფაშას), რომელიც თოფ ყარაღაჯს კახეთში და ზაქათალას მაზრაშიც ცოტა ხანი ყოფილა მმართველად. მრავალი ინგილო გამაჰმადიანებულა ამ დროს. მ. ჯანაშვილის თანახმად, „ამ მამულის მოღალატობის სამაგალითო კაცისაგან ფაშობის მიღების შემდეგ, სამცხეში სამუდამოდ მოისპო წოდება ათაბაგობისა და დაიწყო სამუდამოდ ფაშობა“. ხაზგასმით აღნიშნავს იმ გარემოებას, რომ

ამათ ახსოვთ, რომ არიან ჩვენი მოძმენი, რომ ჩვენ დიდი ხნის განმავლობაში ერთს ბედს ქვეშ ვიყავით, ერთად ვიცავდით საზოგადო სამშობლოსა, ერთად ვიცავდით გამძვინვარებულ მტრებისაგან საქართველოს დამოუკიდებლობას და სარწმუნოებას. ახსოვთ ვახტანგ გორგასალნი, უკვდავი თამარ დედოფალი და სხვ. და სხვ.

რუსეთის ქართველები ვერც ამას დავიკვივხნით; როგორც ზევით მოგახსენეთ, ჩვენ სრულებით დავინწყებული გვაქვს, რომ ესენი ერთ დროს ჩვენი ბედისა და უბედობის მონახევრენი და ჩვენთან ერთის უღლის მწევნი იყვნენ[...].

სარწმუნოების გამოცვლამ, აქაურ ქართველების გამაჰმადიანებამ დაგვაშორა ჩვენ ყველაზე უფრო ერთმანეთს. მოგეხსენებათ, ჩვენში საზოგადოთ სარწმუნოებისა და ხალხოსნობის, ნაციონალობის მნიშვნელობა ერთობ არეულია, არ გვემის: შთამომავლობითა და გვარ-ტომობით ქართველს, რომელსაც კათოლიკე ან გრიგორიანის სარწმუნოება მიუღია, ჩვენ ქართველებად აღარ ვსთვლით: იმათ ფრანგსა და სომეხს ვეძახით. ესრე მოუვიდა აქაურ ქართველებს: რა-კი სხვა-და-სხვა გარემოებათა გამო ისინი იძულებულნი იყვნენ, რომ მართლმადიდებლობის სარწმუნოება მაჰმადიანობაზე გაეცვალათ, ამათ, იმ წამიდანვე დაჰკარგეს ჩვენი ძმობა, ჩვენი თანამემამულეობა და გვარტომობა (დროება 1877: №39).

აქ კიდევ ერთხელაა ხაზგასმული თუ რამდენად მნიშვნელოვანია იდენტობის შენარჩუნებისთვის ისტორიული მეხსიერება, ხსოვნა ისტორიული ქართველობისა, ეთნიკური ფესვებისა, რელიგიისა, ტრადიციისა.

რუსეთ-ოსმალეთის ომის პირობებში საქართველომ დიდი სტრატეგიული და პოლიტიკური მნიშვნელობა შეიძინა. როგორც ნ. ნიკოლაძე *ეხოებაში* აღნიშნავდა, „საქართველოთი რუსეთი პირ-და-პირ შედის ოსმალეთში[...] შავი ზღვის სიახლოვე საქართველოსთან, რუსეთის მოპირდაპირეს რუსეთის სამზღვარშივე ომის შემოტანის ნებას აძლევს“ (დროება 1877: №36).

საინტერესოა როგორ ახდენდა ადგილობრივი მოსახლეობის ომში ჩართვას ხელისუფლება. ამ მხრივ საყურადღებოა ომის დაწყებისთანავე იმპერატორის მიმართვა აჭარა-ქობულეთის მცხოვრებლებისადმი, რომელსაც მათ აცნობს კავკასიის მხედრობის მთავარსარდალი გენერალი მიხეილი:

უმაღლესი ნება ხელმწიფე-იმპერატორისა გიწვევთ თქვენ, რათა თოფ-იარაღით დაიცვათ ჩვენი მამულის პატივი და ღირსება.

– თქვენს უკან – კავკასიის მხედრობის სახელოვანი წარსულია, თქვენს წინ – მინდორნი და სიმაგრენი, სადაც თქვენს მამებს და ძმებს თავისი სისხლი დაუნთხევიათ (ივერია 1877: №7).

კავკასიის მხედრობის მთავარსარდალი იმპერიული ერთობის გასაძლიერებლად პატრიოტიზმზე და სამშობლოსთვის თავდადებულ მამა-პაპათა დანთხეულ სისხლზე ამახვილებს ყურადღებას. ამ მიმართვით მთავარსარდალი ცდილობს ადგილობრივ მოსახლეობაში სენტიმენტების გაღვივებას იდენტობის უმთავრეს მახასიათებელზე აქცენტირებით.

ქართველებს კი ომში მონაწილეობის სურვილს იმპერიის შიგნით ქართული მიწა-წყლის შემოერთების იმედი უძლიერებდა. ეროვნული სენტიმენტებით შეიკრა ქართული ლაშქრის საჯარისო ნაწილები (მილიცია) მოხალისეებისგან. საქართველოდან 25 ათასი კაცი გამოვიდა რუსეთ-ოსმალეთის ომში (ბერძენიშვილი და სხვები 1958: 521).

საყურადღებოა, ბეჭდურ მედიაში რუსეთის წარმატება-წარუმატებლობის „ჩვენ“ სიტყვით გადმოცემაც – „ჩვენებითგან“ დაიღუპა ამდენი მეომარი, „ჩვენებმა“ სახელოვანი წარმატება მოიპოვეს (ჩხარტიშვილი, მანია 2011) და ა. შ. დიდი სიხარული გამოიწვია თბილისში რუსების გამარჯვებამ ოსმალს სარდალზე (საუბარია მუხთარ ფაშაზე). საგანგებო ზეიმი მოეწყო ამ ფაქტის აღსანიშნავად. ჯერ წირვა და პარაკლისი გადაიხადეს (იგი რუსულ ენაზე აღავლინეს, სასულიერო სასწავლებლის მგალობლების მონაწილეობით). შემდეგ ზარბაზნების სროლით აღნიშნეს „ჩვენების“ (რუსების) წარმატება (ივერია 1877: №32). ქართველმა თავადაზნაურობამ სახელოვანი გამარჯვების მილოცვის ტექსტიც გაუგზავნა რუსეთის ჯარის მთავარსარდალს, რომელმაც, თავის მხრივ, დიდი მადლობა გადაუხადა თბილისის თავადაზნაურობას კავკასიის მხედრობის ვაჟკაცური სამსახურისათვის (ივერია 1877: №34).

ამდენად, რუსეთთან „ჩვენ“ სიტყვით გამოხატული ერთობა საერთო ინტერესით – საერთო მტრის დამარცხების სურვილით იყო განპირობებული. რუსეთი ოსმალეთის დამარცხებით იმპერიულ საზღვრებს იფართოებდა, საქართველო ამ ომით ისტორიულ ქართულ მიწა-წყალს იბრუნებდა, თუნდაც იმპერიის ფარგლებში.

რუსების მიერ ადრიანოპოლის დაკავება გადამწყვეტი აღმოჩნდა რუსეთ-ოსმალეთის ომისათვის. ამ მანევრით რუსეთი სტამბოლს დაემუქრა და მოწინააღმდეგე იძულებული გახდა ზავი ეთხოვა (დროება 1878: №17). ოსმალეთი გერმანიის ელჩს რეის სთხოვს შუამდგომლობას რუსეთთან მორიგების თაობაზე:

ოსმალეთი დაუთმობს რუსეთს ბათუმს და მთელს მაზრას ბათუმიდან მოყოლებით ბაიაზეთამდინ; ამ წრეში შევა არტაანი, ყარსი და ბაიაზეთიცა. ოსმალეთი თანახმაა, რომ აზრუმის ციხეები დაანგრის, ბოსფორის დარდანელის წყლები მარტო ოსმალეთისა და რუსეთის ხომალდებისათვის იქნება თავისუფალი. ბოლგარიას მიენიჭება უფრო მომეტებული თავისუფლება (ავტონომია); იმის ლუბერნატორად დაინიშნებიან პორტასაგან ქრისტიანები (დროება 1878: №2).

1878 წლის 19 თებერვლის მორიგების პირობას სან-სტეფანოში რუსეთის მხრიდან ხელს აწერს გრაფი იგნატიევი და ნელიდოვი, ოსმალეთის მხრიდან სავფეტ-ფაშა და საადულა-ფაშა (დროება 1878: №56). შერიგების მუხლებიდან (29-ე) საქართველოსთვის საინტერესო იყო მე-19 მუხლი, რომლის მიხედვითაც ოსმალეთს უნდა გადაეხადა ცხრაასი მილიონი მანეთი სამხედრო ხარჯისათვის, ოთხასი მილიონი მანეთი ვაჭრობის, რკინისგზებისა და სამხრეთ რუსეთისთვის მიყენებული ზიანისათვის, ასი მილიონი კავკასიაში მტრის შემოსევის ზიანისთვის და ათი მილიონი ოსმალეთში მცხოვრები ხალხისთვის მიყენებული ზიანისთვის, – სულ ათას-ოთხას-ათი მილიონი (1,410,000,000) მანეთი. მაგრამ ვინაიდან ოსმალეთი ფინანსურ კრიზისს განიცდიდა, რუსეთის იმპერატორი თანახმა იყო ფულის სანაცვლოდ მიწები მიეღო. ამ მხრივ, ჩვენთვის საინტერესო აღმოჩნდა მე-19 მუხლის ბ პუნქტი:

არტაანი, ყარსი, ბათუმი, ბაიაზეთი და სოღანლულის მთამდინ მდებარე მიწები სამზღვრებში: რუსეთსა და ოსმალეთის სამზღვარი დაიწყება შავი ზღვის ნაპირზე იმ მთიდან, რომელიც მდ. ხოფსა და ჩოროხს შუა მიდის; შემდეგ გაჰყვება ართვინის სამხრეთით მდებარე მთებს მდ. ჩოროხამდინ სოფლებს ალატასა და ბეშაგეთის მახლობლად; აქედამ სამზღვარი გაყვება მთებს დერვენიქ-გიოქს, ხორჩეზარას და ბეჯიგინ-დაღს და მიდის თორთუმის-წყალსა და ჩოროხს შუა მდებარე მთების დაყოლებლივ სოფელ ვიხინ-კილისამდინ, რომელიც თორთუმის წყლის ნაპირას მდებარებს. ვიხინ-კილისიდან სამზღვარი მიჰყვება სივრი დაღის მთას სოფ. ნარიმანის სამხრეთით; აქედამ ზივინისკენ მოუხვევს აღმოსავლეთით, გადადის სოფ. არდოტზე და ხორასანზე, დაიწვეს ისევ სამხრეთით სოღანლულის მთებამდინ, მიჰყვება ამ მთას ალადალამდინ და ბაიაზეთის ბარიტ მივა ოსმალს და სპარსეთს შუა სამზღვრამდინ (დროება 1878: №56).

აღნიშნული შეთანხმებით კონფლიქტი არ ამოწურულა. ტერიტორიული და ეკონომიკური რესურსის განაწილებისათვის მიმდინარე იმპერიალისტური ომი მორიგების პირობით რუსეთის და ბრიტანეთის ინტერესებს შეეჯახა. ინგლისმა მოთხოვნა წაუყენა რუსეთს, რომ მხოლოდ მას შემდეგ მიიღებდა მონაწილეობას კონგრესში თუ რუსეთი მიიღებდა მის მოთხოვნებს: უნდა წარედგინა კონგრესისთვის ოსმალეთთან შერიგების ყველა პირობა, უნდა დაეხია სტამბოლიდან 40 ვერსის მანძილზე და კონგრესზე საბერძნეთსაც ჰქონოდა ხმა (დროება 1878: №56). ე. ი. სან-სტეფანოს ზავის პირობა უნდა განეხილა ევროპის სახელმწიფოებს ბერლინის კონგრესზე. თუ ინგლისი და რუსეთი არ მორიგდებოდნენ, შესაძლებელი იყო უთანხმოება ომში გადაზრდილიყო (დროება 1878: №58). ასეთ ვითარებაში თურქეთი, გერმანული გაზეთების ცნობებით, ინგლისს 120 000 მეომრით დაეხმარებოდა. ინგლისი ბათუმის დათმობას არ აპირებდა, ვინაიდან ფიქრობდა, ბათუმის დათმობა ზიანს მიაყენებდა ინგლისს ინდოეთში. თუმცა, ვენის პრესის ინფორმაციით, რუსეთმა გადაწყვეტით მოსთხოვა ჯარების გაყვანა ბათუმიდან და ვარნიდან. წინააღმდეგ შემთხვევაში ძალას გამოიყენებდა (დროება 1878: №92).

კონგრესს გერმანიის კანცლერი ოტო ფონ ბისმარკი გაუძღვა. განხილვებში მონაწილეობდნენ ამერიკა, ინგლისი, რუსეთი, ავსტრია-უნგრეთი, იტალია და საფრანგეთი. ინგლისს ბენჟამინ დიზრაელი წარმოადგენდა. რუსულ დელეგაციას იმპერიული ჟანდარმერიის ყოფილი ხელმძღვანელი პიოტრ შუვალოვი ხელმძღვანელობდა.

სან-სტეფანოს ზავის პირობებიდან ჩანს, რომ განსაკუთრებული დავა წარმოებდა ბათუმის თაობაზე. ოსმალეთი უთმობს რუსეთს ბათუმს და შეთანხმების საფუძველზე ჯარი უნდა გაეყვანა აქედან. მაგრამ როდესაც ინგლისი და ავსტრია ჩაერია საქმეში, ინგლისმა მცირე აზია, ავსტრიამ კი ბულგარეთი მოითხოვა, ოსმალეთმაც უარი განაცხადა ბათუმის დათმობაზე.

რუსეთმა ვერ შეინარჩუნა მისთვის ხელსაყრელი ზავის პირობები. რუსეთის სამხედრო წარმატებებმა გამოიწვია ევროპის ქვეყნების შეშფოთება. მათ ეშინოდათ რუსეთის გავლენის ზრდისა ბალკანეთსა და ახლო აღმოსავლეთში. აღნიშნული მიზეზით ინგლისმა კავშირი დადო ოსმალეთთან და შეჰპირდა მას რუსეთის წინააღმდეგ დახმარებას, სანაცვლოდ ოსმალეთს ინგლისისთვის უნდა დაეთმო კუნძული კვიპროსი. რუსეთი იძულებული გახდა მიეღო ევროპის სახელმწიფოების წინადადება კონფერენციის მოწვევის თაობაზე (სვანიძე 2007: 328-330).

კონგრესს თავის წინადადება წარუდგინეს სომხეთის წარმომადგენლებმა. ისინი არ მოითხოვდნენ ოსმალთაგან განთავისუფლებას, ისინი მოითხოვდნენ

1) არზრუმის, ვანისა და დიარბეკირის ვილაიეთებისგან და აგრეთვე ბათუმსა და ტრაპიზონს შუა ზღვის ნაპირა მიწებისგან შესდგეს ერთი განსაკუთრებული პროვინცია, რომელსაც მიენიჭება თავის მმართველობა (ავტონომია); 2) ამ პროვინციის მთავარ მმართველად უნდა იქნეს ლუბერნატორი სომეხთაგანი, რომელსაც ოსმალეთი დანიშნავს და ევროპის უმთავრესი სახელმწიფოები დაამტკიცებენ ხუთის წლის ვადით (დროება 1878: №128).

სომხები იმედოვნებდნენ მათ წინადადებას ჯეროვან ყურადღებას მიაქცევდნენ კონგრესში, ვინაიდან ინგლისს მათი მხარე ეჭირა. როგორც ჩანს, სომხები ხაზს უსმვამდნენ იმ გარემოებას, რომ „ამ მაზრებს საზოგადოთ ოსმალეთის სომხეთს ეძახიან“. მიუხედავად ამისა ამაო აღმოჩნდა მათი მოლოდინი. ვინაიდან *ღიოებისავე* შენიშვნით,

ეს შემცდარი სახელი იყო: ბათუმისა და ახალციხის მხრით მდებარე ქვეყნები სომხებისგან არ არიან დასახლებულნი, არამედ გამაჰმადიანებულ ქართველებისაგან. სომხები მხოლოდ ქალაქებში სცხოვრობენ ჩილდირის და ყარსის სანჯაყებში, ისიც სულ 7500 სული. დანარჩენი მცხოვრებლები ამ სანჯაყებში არიან ქურთები, თათრები, ბერძნები, ჩერქეზები და სხ. (დროება 1878: №17).

ბერლინის კონგრესის რეზოლუციის 58-ე მუხლით განისაზღვრა ახალი საზღვარი და რუსეთს გადაეცა არტაანი, ყარსი და ბათუმი პორტიუტურთ, იმ პირობით, რომ ბათუმი უნდა ყოფილიყო პორტო-ფრანკო ანუ თავისუფალი ნავსადგური, რომლის გამოყენებას თავისუფლად შეძლებოდათ ამ სახელმწიფოთა ხომალდებსაც. მართალია, ბათუმი რუსეთს გადაეცა, მაგრამ რუსეთს არ შეეძლო თავისი სამხედრო ფლოტი გაეჩერებინა და ციხე-სიმაგრეებით გაემაგრებინა ქალაქი. გაზეთის ინფორმაციით, ამ გადაწყვეტილებით ყველაზე მეტად ისარგებლებდა ინგლისი, რადგან

იმათა აქვთ ყველაზე უფრო მდიდარი ფლოტი, იმათა აქვთ ყველაზე უფრო გაჩაღებული ვაჭრობა და მაშასადამე ბათუმში იქნება მხოლოდ რუსეთის გამგეობა და სარგებლობა ბათუმისაგან, როგორც თავისუფალ პორტისაგან, როგორც ყოველგვარი საქონლის შესანახავ და გასაგზავნ-შესატან ადგილისაგან, ყველაზე უფრო მომეტებული ექნებათ ინგლისელებს (დროება 1878: №128); (დროება 1878: №164).

მიუხედავად კონგრესის გადაწყვეტილებისა, ოსმალეთი არ ჩქარობდა აჭარიდან ჯარის განვევას, ნელ-ნელა გაჰყავდა გარნიზონი ციხისძირიდან. დევრიშ-ფაშამ მოიხმო იმ სოფლების მამასახლისები ბათუმში, რომლებიც უნდა რუსეთს გადასცემოდა, და გამოუცხადა, ვისაც გსურთ შეგიძლიათ ჩვენთან ერთად წამოხვიდეთ ოსმალეთში. მხოლოდ კინტრიშის გაღმა მცხოვრებლებს გამოუგზავნია დეპუტატები ხუცუბანში ქვეშევრდომობის თხოვნით. ჩურუქ-სუს (ქობულეთი) უმრავლესობას გადაუწყვეტია ოსმალეთში გადასახლება. ჩაქველებს წინააღმდეგობის განევა გადაუწყვეტიათ. ამას რუსული ჯარის გადაადგილება არ შეუფერხებია, როგორც გაზეთ *ცხოებაში* გამოქვეყნებულ სტატიაშია აღნიშნული: „რაც უნდა იყოს, ჩვენი ატრიადი სიხარულით მიდის წინ და, უეჭველია, რომ რაც არ უნდა დაბრკოლება დახვდეს წინ, ახლა კი ჩავალთ ბათუმში“ (დროება 1878: №165).

ოსმალები და ინგლისელები აქტიურ აგიტაციას ეწეოდნენ მოსახლეობაში რუსების წინააღმდეგ. საამისოდ მოსახლეობას ფულსა და თოფ-იარაღსაც ურიგებდნენ (დროება 1878: №92); (დროება 1878: №105). როდესაც ხონთქარის გამოგზავნილი ფაშები გამოუცხადებენ ხალხს რუსეთთან შეერთებას, ბათუმის და ქობულეთის მცხოვრებლები განუცხადებენ, რომ ისინი რუსეთის ქვეშევრდომებად არ თვლიან თავს და აღიარებენ ინგლისის ქვეშევრდომობას. ლაზებს წერილიც კი გაუგზავნიათ ინგლისის სტამბოლელი ელჩი ლეიარდისთვის, რომ ისინი ინგლისის ქვეშევრდომებად თვლიან თავს და თუ რუსები შემოვიდოდნენ ინგლისის დროშას გამოფენდნენ (დროება 1878: №165).

ბათუმის ოლქის მცხოვრებთა ანტირუსული განწყობები ჩანს *ივეჩიის* კორესპონდენციაში, რომელიც გერმანული გაზეთის – „Politische Correspondenz“-ის ინფორმაციას ეყრდნობა. წერილში აღნიშნული ყოფილა, რომ ოსმალებს დაუწყიათ საიდუმლო მოქმედება. დევრიშ-ფაშას 8 ივლისს მოუვიდა ინფორმაცია ბათუმიდან ჯარების გაყვანის შესახებ. მაგრამ იბრაიმ-ფაშამ საიდუმლო ბრძანება მოუტანა. ბრძანების მოტანის შემდეგ, დევრიშ-ფაშა ტრაპიზონიდან სასწრაფოდ გადმოვიდა და ლაზების თავკაცებს შეხვდა, მალე გამჟღავნდა მისი ჩამოსვლის მიზანი. ლაზებმა ხელახლა დაწერეს პროტესტი რუსეთთან შეერთების წინააღმდეგ. წერილში აღნიშნული იყო, რომ

თავის დღეში არ დაუმორჩილდებიან რუსეთს, რომ მათი სარწმუნოება და სხვა საერო სიკეთე სამღთო ვალსა ჰსდებს ყოველი ზომიერება იხმარონ რათა მათი ქვეყანა რუსმა არ დაიპყრას და თუ ოსმალოს მთავრობა არ დაგვეხმარება ამაშიო, ჩვენ თვითონ ვეცდებითო ჩვენის სისხლით და ძვლებით დავიცვათ ჩვენი რჯული და თავისუფლებათ (ივერია 1878ა: №31).

ოსმალების თხოვნით ბათუმის დაცლა 25 აგვისტომდე გადაიდო (ივერია 1878: №32). ბათუმისა და საზოგადოდ, ოსმალეთისაგან დათმობილი მაზრების მისაღებად შეიქმნა განსაკუთრებული კომისია – თავმჯდომარედ დაინიშნა, კავკასიის არმიის მთავარსარდლის თანაშემწე თ. სვიატოპოლკ-მირსკი, წევრებად კი: გენერალ-ლეიტენანტი თ. ტრუბეცკოი, კავკასიის და ოსმალეთის საზღვრების ინსპექტორი გენერალ-მაიორი თ. გ. გურიელი და რუსეთის ადრინდელი ბათუმელი ელჩი კოლეჟსკი სოვეტნიკი ჯუდიჩე, ოსმალეთის მხრიდან ვარის მმართველი ნეად-ფაშა, სადიპლომატო ნაწილის მოხელე მირალაი ალი-ბეგი და „სეკრეტარი“ ოსმან-ბეგი (დროება 1878: №36); (დროება 1878: №166). 21 აგვისტოს ჩვენმა ჯარებმა ჩაიბარეს ციხისძირი. მიუხედავად დევრიშ-ფაშას აქტიური მოქმედებისა აჭარაში რუსების წინააღმდეგ, 26 აგვისტოს ბათუმში შევიდნენ რუსეთის ჯარები. დევრიშ-ფაშა და სხვა ფაშები იძულებული გახდნენ მიგებებოდნენ მათ, მოსახლეობაც მხიარულად შეხვდა რუსეთის ჯარს. ქობულეთში ოსმალებს ხმა გაუვრცელებიათ „რუსები სარწმუნოების საქმეში და ოჯახში შეგვავინრობებენო“, ამის ეშინოდათ. სერგეი მესხი აღნიშნავდა, რომ კარგი იქნებოდა რუსებს ქართული „დრუჟინის“ ჯარებიც წაეყვანათ ბათუმში. ვინაიდან ჩვენებური ჯარის დანახვა დაარწმუნებდა ადგილობრივებს, რომ „რუსები მართლა იმათი ქვეყნის ასაკლებად და ასაოხრებლად, იმათი სარწმუნოების შესავინროებლად არ მოდიან“ (დროება 1878: №34); (დროება 1878: №174).

სერგეი მესხი წერილების სერიას უძღვნის 25 აგვისტოს ბათუმში რუსის ჯარის შესვლას და ადგილობრივების დახვედრას. აღნიშნული სტატიები იდენტობის თვალსაზრისითაც საინტერესო სურათს გვაძლევს ადგილობრივი ქართველების შესახებ. ამ მხრივ, საყურადღებოა ჩაქვში შესვლა და ჩაქვის ბეგის ჰუსეინ-ბეგი ბეჟან-ოღლის, ანუ ბეჟანიშვილის დახვედრის ეპიზოდი. ბეჟან-ოღლი ჩაქვსა და ბათუმში გამოჩენილი და წარჩინებული გვარი იყო. წერილის ავტორი მიუთითებს, რომ იგი გავლენიანი კაცი იყო თავის საგამგებლო ტერიტორიაზე, აქაურები რჩევა-დარიგებას ეკითხებოდნენ. მისი ადგილზე დარჩენა მაგალითი გამხდარა ჩაქვის მოსახლეობისთვის. ბეჟანიშვილის გადაწყვეტილების წყალობით ჩაქვის მაზრიდან ცოტა გადასახლებულა. აქვე ხაზგასმით აღნიშნულია, რომ ჰუსეინ-ბეგი კარგად ფლობდა ქართულად და მის ოჯახში ყველას სცოდნია ქართული წერა-კითხვა (დროება 1878: №176). ჰუსეინ-ბეგისგან განსხვავებული შეხედულება ჰქონია მის ძმისშვილს ჰასან ბეჟან-ოღლის, რომელიც იქაურებში ასევე ჭკვიან კაცად ითვლებოდა. ჰასან ბეჟან-ოღლი ქართულად კარგად მოსაუბრე ყოფილა, როგორც საზოგადოდ ყველა აქაური გამუსლიმებული ქართველი, მაგრამ „მიდრეკილებით, ხასიათით, ჩვეულებით, გონებით და გულით კი ნამდვილი მაჰმადიანია, მეტიც არის, ფანატიკოსია თავის სარწმუნოებაში“. მას გარუსების ეშინოდა. მის სიტყვებსა და შეხედულებაში იკვეთება იქაური გამუსლიმებული ქართველების შეხედულება:

რასაკვირველია, რუს ხელმწიფე ჩვენი სარწმუნოების შეცვლას და ჩვენ გარუსებას არ მოინდომებს, სთქვა იმან, მაგრამ ეს თავისთავად მოხდება. ჩვენ მუდამ თქვენში დავინყებთ ტრიალს, მუდამ თქვენს ცხოვრებას დაუწყებთ ყურებას, ძალაუწებურად გადმოვიღებთ თქვენგან ჯერ გარეგან შემკულობას და მერე ზნეს, ხასიათს და სარწმუნოებასაც [...].

ნაციონალიზმის ჰაზრი ჰასან-ბეგს არა აქვს. თავის თავსა და ყველა იქაურ ქართველებს ის თათარს ეძახის. „ქართველო“ რომ უთხრა აქაურ კაცს, თითქმის გინებათ ჩამოგართმევს, რადგან „ქართველი“ (ხალხი) და „მართლ მადიდებლობა“ (სარწმუნოება) ამათ ვერ გაურჩევიათ.

ხალხში გავიგონე მე კიდევ შიში იმაზედ, რომ, რაკი ჩვენ სხვა სახელმწიფოს ხელში დავრჩებით, პარასკევის ლოცვის ნებართვა აღარ მოგვივა იმამისგან და ჩვენი „ჯამე“ (მეჩეთი) მოგვესპობაო ... (დროება 1878: №184).

როგორც ამონარიდიდან ჩანს, ჰასან ბეჟან-ოღლის ენობრივი მარკერი შეუნარჩუნებია, შემოუნახავს ეთნიკური ფესვების ხსოვნაც, მაგრამ ოთხასი წლის ბატონობით შექმნილ რელიგიურ ერთობას ისეთი გავლენა მოუხდენია, რომ ეროვნულობის ნიშან-წყალი გაუქრია მასში. ჰასან ბეჟან-ოღლის მსგავსი პირების გავლენით ქობულეთიდან, ჩაქვიდან და ბათუმის ახლო-მახლო სოფლებიდან საკმაო ხალხი გადასახლებულა ოსმალეთში. დერვიშ-ფაშა დიდად უწყობდა თურმე ხელს ხალხის გადასახლებას. თუმცა, დერვიშ-ფაშასთვის ამ საქმის განხორციელებაში ხელი შეუშლია გ. გრიგოლ გურიელს, რომლის რჩევა-დარიგებებს დიდი გავლენა მოუხდენია ადგილობრივებზე (დროება 1878: №190).

საქართველოს ისტორიისათვის უმნიშვნელოვანესი მოვლენის – ბერლინის ხელშეკრულების შედეგები დიდი ემოციით ფიქსირდება მედიაში. ხაზი ესმება „ოსმალის საქართველოს“ და დანარჩენი საქართველოს ყველა შემაკავშირებელ ფაქტორს. რუსეთ-თურქეთის ბერლინის შეთანხმებით, „ოსმალის საქართველო“ დედა-სამშობლოს შემოუერთდა: „ჩვენი ძმები, ჩვენი სისხლ-ხორცი, ჩვენთან ერთად მეგრძოლი შავი ბედისა, ჩვენი გმირების ბუდე, ჩვენი უწინდელი განათლების და სწავლის აკვანი, ჩვენი ძველი საქართველო დღეს ჩვენ შემოგვიერთდა“, სიხარულს და აღტაცებას ვერ მალავდა ივეჩია. ბერლინის ხელშეკრულებამ დიდი სიკეთე მოუტანა საქართველოს. „ამდენი ხნის დაშორებული ძმანი ისევ ერთმანეთს შეგვყარაო“ – ამბობს ი. ჭავჭავაძე და მოუწოდებს ქართულ საზოგადოებას, როგორც ძმებს შეეფერება „ისე დახვდეთ, ჩვენი დაურღვეველი კავშირის გაბმა უეჭველიაო“ (ივერია 1879: №1).

უმთავრეს პრობლემას ახალ შემოერთებულ საქართველოს ნაწილში წარმოადგენდა კულტურული უნიფიცირების საკითხი, რომლის მიღწევის ერთადერთი გზა იყო სწავლა-გა-

ნათლება. საამისოდ ხალხის თვითმოქმედების გამოფხიზლება იყო საჭირო, რათა საერთო საზრუნავად ქცეულიყო სასოფლო სკოლების გამართვა, არა მარტო აჭარა-ქობულეთში, არამედ მთლიანად საქართველოში (ივერია 1879: №1).

გულთბილად მიიღო ქართულმა ინტელიგენციამ თბილისში ჩამოსული დელეგაცია აჭარიდან, რომელშიც შედიოდნენ: ჰუსეინ-ბეგ ბეჟან-ოღლი (ბეჟანიშვილი), ჰასან-ბეგ ბეჟან-ოღლი აბაშიძე, ნური-ბეგ ხიმშიაშვილი, ბათუმის სასულიერო მსაჯული ჰასან-ეფენდი (სურმანიძე), ჰუსეინ-ბეგ სან-ჯაჰბეიშვილი, ოსმან-ბეგ მაქრი-ალი, აჰმედ-ეფენდი (მარადი-დელი), ემინ-ეფენდი („არდანუჯელი“), ბერძნის მღვდელი, და სხვა (დროება 1878: №232). ბათუმის დელეგაციას ახლდა ბათუმის გუბერნატორი კომაროვი და ართვინის მაზრის უფროსი მ. მეფისოვი (დროება 1878: №233). ისინი შეხვდნენ სვიატოპოლ-მირსკის და შტაბის უფროსს პავლოვს. შეხვდნენ კავკასიის ნამესტნიკს და თავიანთი ერთგულება გამოუცხადეს:

მათ შეიცვალეს სარწმუნოება, დაემორჩილნენ სხვა, უცხო ხელმწიფეს, განსხვავებულ კანონებსა და წესებს. მაგრამ ერთი შეხედვა საკმაოა, რომ ამათში ახლაც ძველი, ნამდვილი ქართველები გამოიცნოს კაცმა, იგივე სახე, იგივე ენა, ისვე მიხრა-მოხრა, ხასიათი, ზნე, ჩვეულება და სხვა ყველაფერი (დროება 1878: №232).

„ამ დღეს საქართველოს შვილნი განაწილებულ საქართველოს შეერთებას ვდღესასწაულობდით. ამით აქვს ამ დღეს – 1878 წლის 20 ნოემბერს ჩვენთვის ისტორიული მნიშვნელობა“ – მიუთითებს ს. მესხი (დროება 1878: №239).

წერილში ქართული იდენტობის გამსაზღვრელ ნიშანთა შორის ენის გარდა დასახელებულია გარეგნობა, ხასიათი, ტრადიციები. ანუ აქ ჩანს, როგორც საერთო გვარტომობა, ისე ისტორიული მახსოვრობა. რელიგია ამ ყველაფერზე გავლენას ვერ ახდენს.

ქართველი ქრისტიანების და ქართველი მუსლიმების ერთობას მყარი საფუძველი შეუქმნეს იქაურმა ქართველებმა, მათ შორის, შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილმა მიუხედავად ოსმალთაგან მკაცრი მეთვალყურეობისა (მეგრელიძე 1963: 129-130), თავიანთი მოღვაწეობით და ქართველური შეგნებით (თეატრი და ცხოვრება 1915: №26: 5). თავის მხრივ დახმარების ხელი გაუწოდა ქართულმა საზოგადოებამ. ომში მიყენებული ზიანის აღსადგენად კინტრიშის მოსახლეობას სესხის სახით ოცი ათასი მანეთი დაურიგდა (დროება 1879: №103), ქობულეთელების დასამხმარებლად შეგროვდა შემოწირულობები (დროება 1879: №8).

მნიშვნელოვანი ცნობებია დაცული გაზეთ *ღიოებაში* ოსმალეთსა და რუსეთს შორის საზღვრების გავლების თვალსაზრისით. ოსმალეთსა და რუსეთს შორის საზღვრების უქონლობა ხშირ შემთხვევაში უწესოებას იწვევდა და სვამდა საკითხის გადაწყვეტის აუცილებლობას. საზღვრების დამდგენი საგანგებო კომისიის შექმნამდე დროებითი საზღვრის გავლების მიზნით ბათუმის სამხედრო გუბერნატორის და ტრაპიზონის გუბერნატორის შეხვედრა შემდგარა (დროება 1879: №33).

გაზეთ კავკასიის ინფორმაციაზე დაყრდნობით *ღიოება* იუწყება საგანგებო სასაზღვრო კომისიის მუშაობის შესახებ. საზღვრების გაყვანაში მონაწილეობდნენ ჩვენი მხრიდან (ასე აღნიშნავს ავტორი) გენერალ-მაიორი სტებნიცი და ოსმალეთის მხრიდან ლაზისტანის გუბერნატორი ჰუსეინ-ფაშა.

ახალი ჩვენი სამზღვარი იწყება ბათუმიდან 28 ვერსის სიშორეზედ შავი ზღვის ნაპირზედ, სადაც კოპმუშზედ პირველი სამანია დადგმული; ჩვენის მხრით, ამ სამანს (საზღვრის სვეტს) მარმარილოს ფიცარზედ აწერია „რუსეთი 1878 წ.“ და ოსმალეთის მხრით „ოსმალეთი 1878 წ.“ შემდეგ სამზღვარი აბუ-ისლისა და ლიმანის მთის ქედის წვერზედ გადის ხოფისა და არპავი-ესაკენ, ჯერ-ჯერობით სამზღვარი მარტო 40 1/2 ვერსზედ არის გაყვანილი“.... „ჩვენს სამზღვარში დარჩენილს მურღულისა და ჩხალის მაზრებში სულ მაჰმადიანი ქართველები და ლაზები დგანან“.

აქვე გვაცნობებს, გასულ ღვინობისთვის ოსმალეთის მთავრობის მიერ მურღულის მაზრის, ხათილას, ჩხალის ხეობისა და მასთან ერთად ორმოცდაათი სოფლის გადმოცემას (დროება 1880: №5).

მედიაში საკმაოდ დეტალურად არის გაშუქებული მიმდინარე ომის შედეგები. მტკივნეული პროცესებით წარიმართა მუჰაჯირობა. გაზეთის ცნობით, აფხაზეთიდან ოსმალეთში იძულებით გადასახლებულთა რიცხვი ოცი ათასს აღწევდა (მათ შორის, სამოცი კომლი აფხაზეთში მოსახლე მეგრელი ყოფილა). ისინი უკმაყოფილო იყვნენ თავიანთი ახალი მდგომარეობით, ამოა აღმოჩნდა ხონთქრის დაპირებებიც, და ომის დამთავრებას ელოდებოდნენ უკან დაბრუნების იმედით (ივერია 1877: №28). ყარსის მაზრიდან ოსმალეთში ორმოცდაათი ათასი სული, ბათუმის მაზრიდან შვიდი ათასი სული გადასახლებულა. როგორც ჩანს გადასახლებულები ცუდ მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ და უკან დაბრუნებას ითხოვდნენ (დროება 1880: №19). ბათუმის გუბერნატორს აჭარელთა გადასახლების საწინააღმდეგო ზომები მიუღია და საგანგებო განცხადება გაუკეთებია. ბათუმის გუბერნატორს განუცხადებია ხალხისთვის, რომ რუსის მთავრობა ყოველი ღონისძიებით ეცდებოდა მოსახლეობის ცხოვრების გაუმჯობესებას, რომ არ ექნებოდათ ოსმალების დროს არსებულ გადასახადზე მეტი, ღარიბი ხალხი განთავისუფლებოდა გადასახადისაგან, სარწმუნოებას არ შეეხებოდნენ, მათ სკოლებში მაჰმადის სჯულის სწავლება არ აიკრძალებოდა, შინაური ცხოვრება არ შეიცვლებოდა, ქალებს შეურაცხყოფას არ მიაყენებდნენ, ზოგ სამართლს მეჯლისი გადაწყვეტდა, ქურდობა-ყაჩაღობისგან მთავრობა დაიცავდა, მოსახლეობას „საღდათად“ არ გაიყვანდნენ, მხოლოდ მხარის დასაცავად „მილიციონერებად“ გამოვიდოდნენ, რომ თავისი ქვეყანა და მიწა-წყალი დაეცვათ მტრისგან. ამ პირობების შესრულება აუცილებელი იყო იმისათვის, რომ: „ეს ხალხი მამა-პაპეულ ადგილზე, მიწა-წყალზე დარჩეს, არ გადაიხვეწოს ოსმალეთში“. ზემოთ აღნიშნული ღონისძიებები გამოცხადებულა აჭარა-ლივანაში, შავშეთ-იმერხევში და მურღულში (დროება 1880: №165).

1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის შემდეგ რუსეთის იმპერიის საზღვრები მნიშვნელოვნად გაფართოვდა. მის მფლობელობაში გადმოვიდა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიული პროვინციების დიდი ნაწილი. ომის შემდეგ შემოერთებული ძირძველი ქართული ტერიტორიები გადანაწილდა არა მარტო თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიებზე, არამედ ყარსის ოლქზეც.

რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წლების ომის შემდგომ მესხეთის მეორე ნაწილიც იყო შემოერთებული, სახელდობრ, აჭარა-ქობულეთი, შავშეთი, კლარჯეთი, კოლა-არტაანი და ტაოს ჩრდილოეთი ნაწილი, ოლთისი. აქედან სამს ბათუმის ოლქი ეწოდა, ხოლო ერუშეთი, „ერთაანი“ და ოლთისი რუსეთის საზღვრებში მოაქცია, თუმცა ერუშეთი (ფოცხოვის უბანს) ყარსის მხარეს შვიდი-რვა თვის განმავლობაში მოწყვეტილი იყო და რის გამოც ფოცხოვის უბნის ბოქაული იძულებული გამხდარა ახალციხეში ეცხოვრა (ჯავახიშვილი 1919: 39).

მართალია, რუსეთის იმპერია საქართველოსთვის კი არ იბრუნებდა ოსმალეთისგან მიტაცებულ ქართულ მიწა-წყალს, არამედ საკუთარ საზღვრებს იფართოებდა (ჭუმბურიძე 2016: 520) და მას პირველ რიგში იმპერიალისტური მიზნები ამოძრავებდა, თუმცა აღსანიშნავია, ის გარემოებაც, რომ რუსეთის იმპერიის ფარგლებში საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილის შემოერთებით საბოლოოდ საქართველოს შეუნარჩუნდა ისტორიული მიწა-წყალი.

შემოერთებულ ქართულ ისტორიულ მიწა-წყალზე დამყარდა რუსული მმართველობა – შეიქმნა ბათუმის მაზრა და კავკასიის მეფისნაცვალმა დაამტკიცა „დროებითი წესდება ბათუმის მაზრის გამგეობაზე“ (დროება 1878: №198). ბათუმის მაზრის სამხედრო გუბერნატორად დაინიშნა არტაანის „ატრიადის“ უფროსი გენერალ-მაიორი კომაროვი, მაზრის უფროსად კი თავადი გ. გურიელი, ბათუმის პოლიცმაისტერად მაიორი ჟურული (დროება 1878: №181).

1885 წელს ბათუმის ოლქი ქუთაისის გუბერნიას შეუერთდა და დაიწყო ამ მხარის გარუსება. ზღვისპირა ზოლის საუკეთესო მიწები მეფის მთავრობამ გადასცა რუს სამხედრო პირებს და მსხვილ მოხელეებს (ივერია 1881: №11); (ივერია 1889: №263).

რუსული მმართველობა განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპირო ზოლის ათვისებას და კონტროლს. შავი ზღვის სანაპიროს საპორტო ქალაქებს – სოხუმს, ფოთს, ბათუმს განსაზღვრული პოლიტიკური თუ ეკონომიკური როლი დაეკისრა ქვეყნის პოლიტიკურ და სამხედრო-სტრატეგიულ ცხოვრებაში: სოხუმი მნიშვნელოვან ფუნქციას იძენდა ვაჭრობაში, თუ ის რკინიგზის ერთი ტოტით ახალსენაკთან დაუკავშირდებოდა ამიერკავკასიის სარკინიგზო მაგისტრალს; ფოთი ამიერკავკასიის რკინიგზით ყველაზე ახლოს მდებარეობდა თბილისთან და კასპიისპირეთთან, რაც განაპირობებდა მის მონოპოლიას იაფფასიანი გადაზიდვების სფეროში შავი ზღვის მიმართულებით; ბათუმი, ხდებოდა ნავთობისა და ნავთობპროდუქტების სატრანზიტო ნავსადგური, რის გამოც ის ექცეოდა კაპიტალისტური გიგანტების სავაჭრო ინტერესების სფეროში. კავკასიაზე გამავალი რკინიგზის აშენება ბათუმს მსოფლიო ბაზრისთვის სანავის მიმწოდებელ ერთ-ერთ უმთავრეს პუნქტად აქცევდა.

ამრიგად, ქართული ბეჭდური მედიის ანალიზი ცხადყოფს, რომ იმ პერიოდის ქართული საზოგადოების ნაწილის წარმოდგენით რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წლების ომი მნიშვნელოვანი შედეგით დასრულდა ქართული ერთობისათვის. ამ ომში საერთო მტრის დამარცხების და ისტორიული მიწა-წყლის დაბრუნების იმედით შექმნილი საქართველოს ერთობა რუსეთთან, იმპერიის ფარგლებში ქართული ტერიტორიების შემოერთებით დაგვირგვინდა. მართალია, იმპერიათა შორის დანაწილებულ საქართველოს გაერთიანებისათვის შემაფერხებელ ფაქტორად იქცა რელიგიური მარკერი („ოსმალის ქართველების“ დიდი ნაწილი ისლამზე იყო მოქცეული), მაგრამ „ოსმალის“ და „რუსეთის“ საქართველოს გამთლიანების პროცესს დიდად შეუწყო ხელი სისხლით ნათესაობის, საზიარო ისტორიული მეხსიერების, სახელოვან გმირთა კულტის, სულიერი სიმდიდრის შესახებ ხსოვნამ. ასეთ ვითარებაში განსაკუთრებული როლი შეასრულა ქართულმა ბეჭდურმა მედიამ. ქართული ინტელიგენცია ინტენსიურად აქვეყნებდა პუბლიკაციებს მედიის ფურცლებზე, რათა, ერთი მხრივ, თანაგრძნობა გაეღვივებინა ქართულ საზოგადოებაში და დიდი ეროვნული საქმისთვის კონსოლიდაცია მოეხდინა, მეორე მხრივ, ეჩვენებინა მკითხველებისთვის თუ რამდენად მტკიცე იყო იდენტობრივი მარკერები „ოსმალის ქართველებში“. აღნიშნული აქტივობანი მნიშვნელოვნად უწყობდა ხელს ეროვნული გრძნობის გაღვივება-გაძლიერებას და ახლადშემოერთებული ისტორიული მიწა-წყლის დანარჩენ საქართველოსთან კულტურული გამთლიანების პროცესს.

XIX საუკუნის 70-იან წლებში ოსმალეთისა და რუსეთის იმპერიებს შორის ომებმა დიდი გავლენა იქონია კავკასიის რეგიონზეც, მათ შორის, საქართველოზეც. ამ კონფლიქტების შედეგად ჩამოყალიბდა ახალი ადმინისტრაციული, რელიგიური, ეთნო-კულტურული, სოციალური და პოლიტიკური საზღვრები. „ოსმალის საქართველოს“ საკითხის დღის წესრიგში დაყენებას მოჰყვა ეროვნული საკითხის აქტუალიზება, რამაც ქართული ერთობა საბოლოოდ მიიყვანე ეროვნულ თავისუფლებამდე.

დამონებანი

ახვლედიანი 1956: ხ. ახვლედიანი. *სახაჯხო-განმათავისუფლებელი ბიძოლის ისტორიიდან სამხრეთ საქართველოში, სახელმწიფო გამომცემლობა, ბათუმი.*

ბენდიანაშვილი 1973: ა. ბენდიანაშვილი. *რუსეთ-თურქეთის (1877-1878 წწ.) ომი და საქართველო, საქართველოს ისტორიის ნაჩვენებები, ტ., V. თბილისი.*

ბერძენიშვილი და სხვები 1958: ნ. ბერძენიშვილი, ვ. დონდუა, მ. დუმბაძე, გ. მელიქიშვილი, შ. მესხია, პ. რატიანი. *საქართველოს ისტორია (უძველესი დროიდან XIX საუკუნის დასასრულამდე), ტ. I, საბჭოთა საქართველო, თბილისი.*

ბესკროვნი 1974: А. Г. Бескровный. *Русское военное искусство XIX века, Москва.*

ბუხაროვი 1878: Д. Бухаров. *Россия и Турция, С.-П.*

- გურული 2017:** ვ. გურული. საქართველოს ახალი ისტორია (1801-1918), წიგნი I, თბილისი.
- გურული 2018:** ვ. გურული. საქართველოს ახალი ისტორია (1801-1918), წიგნი II, თბილისი.
- გურული, ჭიქია 2015:** ვ. გურული, ლ. ჭიქია. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიები *ხუსეთ-ოსმალეთის (თუჩქეთის) ომებსა და ზავებში*, თბილისი.
- ესადე 1914:** С. Эсадзе. *Покорение Западного Кавказа и окончание Кавказской войны*, Тифлис.
- ვანიშვილი 1989:** შ.ვანიშვილი. ამიერკავკასია *ხუსეთის მმართველობის სისტემაში 1864-1917 წლებში*, თბილისი.
- ვაჩნაძე, გურული 2011:** მ. ვაჩნაძე, ვ. გურული. საქართველო-რუსეთის ურთიერთობა, *ისტორია, შედეგები, გაკვეთილები*, თბილისი.
- იუზეფოვიჩი 2005:** Т. Юзefович. *Договоры России с Востоком*, С.-П.
- კაკაბაძე 1997:** ს.კაკაბაძე. ქართველი ხაზნის ისტორია (1783-1921 წწ.), თბილისი.
- მანია 2015:** ქ. მანია. „ოსმალთა საქართველოს“ გამაჰმადიანების პროცესი და ქართული იდენტობა („ივერიის“ ბ. ჭიჭინაძისეული პუბლიკაციების მიხედვით), *ბაქარია ჭიჭინაძის 160 წლისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები*, თბილისი.
- მეგრელიძე 1963:** შ. მეგრელიძე. *სამხეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან*, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი.
- სვანიძე 2007:** მ. სვანიძე. *თუჩქეთის ისტორია (1299-2000)*, თბილისი.
- ტომკეევი 1909:** А. А. Томкеев. Материалы для описания Русско-Турецкой войны 1877-1878 гг., на кавказском и малоазиатском театре с планами, т., V, С.-Пб.
- ტომკეევი 1910:** А. А. Томкеев. Материалы для описания Русско-Турецкой войны 1877-1878 гг., на кавказском и малоазиатском театре с планами, т., VI. С.-Пб.
- ყაზბეგი 1888:** Г. Казбек. *Военно-статистический и стратегический очерки Лазистанского Санджака*, Тифлис.
- ყაზბეგი 1902:** Г. Казбек. *Военно-статистическое описание Терской области*, Ч. 1-2, Тифлис.
- ჩხარტიშვილი, მანია 2013-2014:** მ. ჩხარტიშვილი, ქ. მანია. „ოსმალთა საქართველო“ ივერიის რეპრეზენტაციით. *ქართული წყალობისმოცოდება*, ტ., №XV-XVI, გამომცემლობა უნივერსალი, თბილისი.
- ჯავახიშვილი 1919:** ი. ჯავახიშვილი. საქართველოს საზღვრები ისტორიულად და თანამედროვე თვალსაზრისით, სახელმწიფო სტამბა, ტფილისი.
- ჭუმბურიძე 2016:** დ. ჭუმბურიძე. საქართველო რუსეთის აღმოსავლურ ომებში, *საქართველო-ხუსეთის ურთიერთობა XVIII-XXI საუკუნეებში*, თბილისი.
- ჯანელიძე 2005:** ო. ჯანელიძე. საქართველოს ისტორია XIX საუკუნე, თბილისი.
- დროება 1873:** *დროება*, №9.
- დროება 1875:** *დროება*, №76; №80; №81; №85; №115; №116.
- დროება 1877:** *დროება*, №36; №39; №135.
- დროება 1878:** *დროება*, №2; №17; №34; №36; №56; №58; №92; №105; №128; №156; №164; №165; №166; №174; №176; №181; №190; №198; №232; №233; №239.
- დროება 1879:** *დროება*, №8; №33; №103.
- დროება 1880:** *დროება*, №5; №19; №165.
- თეატრი და ცხოვრება 1915:** *თეატრი და ცხოვრება*, №26.
- ივერია 1877:** *ივერია*, №7; №8; №15; №28; №32; №34.
- ივერია 1878:** *ივერია*, №31; №32.
- ივერია 1879:** *ივერია*, №1.
- ივერია 1881:** *ივერია*, №11.
- ივერია 1889:** *ივერია*, №263.

RUSSO-OTTOMAN WAR (1877-1878) AND GEORGIAN IDENTITY

Ketevan Mania

TSU, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology

ketevan.mania@tsu.ge

The research analyzes the significance of the Russo-Ottoman (1877-1878) war for the history of Georgian identity according to printed media materials. The analysis of the issue is presented by observing public perceptions and values, the attitude of Georgians towards the Russo-Ottoman war is also shown: it is explained what caused Georgia's involvement in the war. Being a part of the empire, Georgians perceived participation in the war as a way to regain historical territory.

The Russo-Ottoman war of 1877-1878 ended with incorporation of some Georgian territories into the Russian Empire. Georgian intelligentsia faced the problem of cultural integration of the population of these lands: a large part of the Georgians lived in Ottoman Empire were already Muslims. The process of reconciliation between Christian and Muslim Georgians was greatly facilitated by shared historical memory. The Georgian print media played a special role in this process. The Georgian intelligentsia intensively published reports and papers in order to develop sympathy in the Christian Georgian society towards the Muslim Georgians and forge national unity.